

Джон Лок и краят на доминацията на патерналистичната теория за структурирането на държавата и властта

Веселин Гръцманов

Locke compose Two Treatises of government tu defend the Glorious Revolution of 1688. It is now viewed as a more general argument against Absolute monarchy. His ideas about natural rights and government are today considered quite revolutionary for that period in English history. His arguments concerning liberty and the social contract. Locke redefined subjectivity and that political theory was founded on social contract theory.

Key words: liberalism, social contract, epistemology, paternalism, religious tolerance

Буржоазните революции от XVIII век носят белега на явление дълбоко трагично поради раздялата с един свят съществувал хилядолетия почти в неизменни параметри, както и поради промените, които те причиняват. С акта на открито отричане от нагласата да се следва пътя вървян толкова дълго време в историята се разколебава и нагласата феномена власт и произтичащите от него производни явления и смисли да бъдат обяснявани, и по този начин структурирани, единствено чрез патерналистичната теория, която дълги векове е битувала като водеща мотивация и обяснение за процесите в социалната област. Патернализма като религиозен сюжет и митологема, върху която множеството от традиционните култури стъпват, за да структурират себе си чрез обичаите в територията на правото.

Лекотата, с която се заличава този респект подвежда мнозина. Това се засилва и от противостоящата позиция, която Джон Лок атакува в своя първи трактат за управлението. Става дума за написаната няколко десетилетия преди това книга на Роберт Филмър- „Патриарх”. Едно сражение с предизвестен финал, слагащо края на цяла една епоха и поставящо началото на нова, изпълнена с очаквания, но и с много неизвестни. Сражение, наподобяващо много война със злите демони, вселили се в душата на болен човек, един толкова популярен сюжет от онова време. Тук средства не се подбират. Филмър за свое щастие отдавна се е преселил в свят, от който му е било невъзможно да промълви и дума в своя защита. В същото време Лок едва ли е бил изплашен за сигурността си, поне с това съображение той оправдава анонимността на своите „Два трактата за управлението”. Този факт е показателен за важността на преследваната цел. Като стилистика в него се разчита на един традиционен реторичен похват на изместване на удара, по начин, по които да ерозира градежа на миналото статукво, чрез незабележимо увреждане и подриване на неговите основи.

Соченията за вдъхновител на множеството модерни конституции и декларации за правата на гражданите от това време Лок е човек с изключително образование-филология, психология, медицина, философия. Тази широта на възприятията очевидно допринася за това той да фиксира точно патернализма като причина за страданията на стария ред, наследен от Средновековието в лицето на абсолютизма. Неговата фундаментална творба “Опит върху човешкия разум” е едно от най-детайлните вглеждания в същността на човешката душевност и връзките, свързващи тази душевност с измеренията на реалния свят. Друга негова знаменита творба апел - “Писмо за толерантността”, го причислява към числото на най-видните хуманисти, съществували в историята на политическата мисъл. Апел към разума, за да бъдат примирени враговете и избегнати кръвопролитията. Всеки хирург обаче, дори и най-великият има своите мигове на неуспех и поражение, поражение, което винаги е за сметка на друг. За доктрината на Лок подобно заключение е пресилено,

но са налице сериозни съображения, породени от дистанцията на времето, които разколебават нейната хуманна значимост.

В "Два трактата за управлението" Лок анализира всички аспекти на генезиса и структурата на новия конституционен ред, който трябва да замени в света абсолютисткия модел на управление. От времената на Платон подобен мащабен социален проект философията не си е поставяла за разрешаване. Човечеството обаче отдавна е излязло от люлката на античните идеи, насочени към структуриране на идеалната държава. Буржоазния преврат от XVIII век изисква много повече мисловност и усилия насочени към отрицание на стария ред и към заличаване на неговите корени.

Точно в това кардинално отрицание се съдържа и трагизмът на постигнатото в крайна сметка от революциите в Европа. Романтичният облик на платоновите идеални проекти за държавата е свързан донякъде с два факта. Първият е, че те описват реални ситуации на социално равновесие и благоденствие, а вторият се състои в обстоятелството, че спорните и експериментални тези остават в болшинството си нереализирани във времето за щастие. Подготвеното от Лок и "волнодумците" от Просвещението описва, като основание и претенция за промяна, един различен от античния свят, разкъсан от противоречия и лишен от добродетели- "човек за човека е вълк", свят изцяло скептичен в очакванията си, почти невярващ в силата на старите добродетели.

В такива условия, да конституираш чрез позитивен закон, особено с уменията на Лок да детайлизира целите и причините на социалните явления се оказва много по-лесната задача. Фаталното разминаване се случва в етапа на осъзнаване на постигнатото. Апелът за толерантност е само нищожно оправдание за причиненото. Буржоазните революции осъществяват подмяна на всички до тогава познати традиционни ценности с няколко окрупнени позитивни правила ценности, без органична връзка, все още във времето, с човешкото минало, масова психология и обичаи.

Лишеният от силата си да притежава авторитет и власт баща е само началото на тоталната подмяна на наследените митологеми. Тя продължава и в правната сфера, избилстваща с традиционни институти, които трябва да бъдат филтрирани с оглед на нуждите на историческия момент. Новата им смислова тъкан е нужна за вплътняване на връзките в обществените отношения, възникнали към края на XVIII век в света. Митологемата баща, със своите производни смислови проявления - като бащина власт, наследяване на тази власт, традиция и потенциал за бъдещо прераждане, било то генетично или властово, е едностранчива и проста. Тя по своя замисъл и структура е ясна, защото е продукт не на проект, а на реалния живот. Тя е следствие от обществените отношения, а не идеологическа доктрина, каквато без съмнение е творбата на Лок. Поради своята линейна композираност във времето проявленията на тази митологема, макар и действителни и витални по своя потенциал, обслужват едностранчиво нуждите на съвременните за епохата на Новото време обществени отношения. За девалвирането на нейната стойност допринася изключително много разрастването на монархическата система в Европа през Средновековието. Заложена в сърцевината на християнската религия бащината власт действително олицетворява най-точно структурата, както на отношенията в ограничения кръг на семейството, така и на по-широко ниво - на ниво отношения в държавата като множество от семейства и родови общности. Уподобяването на монархията с тази структура е логично. То е разбираемо и поради обстоятелството, че свещенният закон на Завета в същината си е базиран изцяло на тази времева връзка, трансформираща всяко материално и духовно явление в неговото естествено продължение само и единствено чрез подобен тип родово наследяване. Като че ли античните общества, що се отнася до най-близките до нас – на римляни и

гърци, са съзнавали добре опасността от изкористяване и изхажяване на тази митологема.

Нейните най-ранни познати ни проявления от историята не без основание изрично заличават генетичната сакралност на връзката баща-син. Преминавайки от републикански конституционен ред към империя римското общество трудно приема да се идентифицира с дистанцираните образи на своите императори, които в първите десетилетия след тази трансформация следва да обожествят себе си поради нуждата от респект и дистанцираност. За римската митология би следвало да се говори, като за продължение на достигнатото в древна Гърция, но политическият живот в полисният свят на Гърция никога не се е провалял в стремежа си да запази традиционният образ на божественото семейство на Зевс, така както се случва с династията на Октавиан Август. Що се отнася до властта и трансформирането ѝ от поколение в поколение проследяването на този проблем би отчело съществени различия в двете общества. Ако при древните автори от Гърция се говори предимно за „закопи на дедите”, както е при Платон, ако в гръцката митология етапите на противоборство и създаване също са базирани на колизията между бащината власт и нейното оспорване, то на полето на реалността, поради множествения характер на демократичното управление от полисен тип тази бащина власт е разколебана в множество от случаите. Интересите на общността неизбежно противоречат, рано или късно, на индивидуалната воля на пълноправните граждани, произтичаща от патерналистката нагласа. Може да се заяви с голяма доза увереност, че още от времето на античните общества бащината власт, като основа изобщо на монархията, съставлява контрапункт на властовата реализация при демокрацията. В общи линии до подобен извод стига и видната френска изследователка на социалните явления, в контекста на женското равноправие Симон дьо Бовоар в разработката си „Вторият пол”.

И Филмър, и Лок са обстоятелствено изчерпателни в защитата на двете позиции. Преимуществото на Лок идва от възможността да дебатира с противник, който не може да опонира на упреците и да отвръща с атаки в полето на самия Лок. От днешна гледна точка е доловимо, че този спор е конюнктурен и е плод на времето в което възниква. Все пак обаче, изключвайки силните и слабите страни на двете позиции, можем да изведем един базисен проблем, около който те могат да бъдат обединени. Този проблем касае конституцията като върховен закон. И двете тези са насочени към утвърждаване етичните измерения на определен властови ред. Лок обаче дава практическо позитивно решение за постигането на практика на този нов конституционен ред, докато Филмър остава на етапа на съхраняване на статуквото. С оглед на резултатите от този исторически конфликт тезата на либерализма утвърждава себе си, та макар и трудно и нееднозначно, използвайки дори и много от аргументите на консерватизма, както това се случва в Англия по времето на Френската революция. Най-подходящият пример в това отношение е позицията на Едмънд Бърк защитавана в съчинението му „Размисли за революцията във Франция”.

Къде стои мотивацията на патернализма утвърждаван от Филмър. По силата на традицията и обичаите правилата в едно семейство се диктуват от родителя баща. Семейство без баща е болезнена ситуация на беззащитност и уязвимост, както за децата, така и за родителите. Не случайно, още в първите години от съществуването на най-радикалните и претендиращи да бъдат демократични форми на държавно управление - като калвинизма в Женева или Протектората на Кромуел в Англия, или многобройните властови протоберанси на Френската революция, фигурата на бащата владетел се поражда в съзнанието на самите отрицатели на монархията като решение за властовия вакуум и липсата на авторитет. Един от покровителите на Лок – Вилхелм Орански дръзва дори да понесе короната на чужда

държава, без да има и най-малко основание за това, а просто като акт на обичайно политическо решение по време на криза, продиктувано от рационални съображения.

За нас най-елегантното решение на този противоречив проблем, съществуващ още от времената на противоборство между демокрацията и тиранията като форми на полисно управление, е намерено на почвата на Американската война за независимост във фигурата на Президента на федерацията. Президент-баща на нацията, лишен от безконтролната власт на своите монархически предшественици, ограничен във времето, в което борави с правомощията на връчената му от гражданите власт, но достатъчно силен и разполагащ с потенциал да реализира всяка добродетелна идея в полза на общността. Монархия и демократична република съчетани в едно.

Патернализмът като, социална теория, в дълбоката си същност е крайно консервативна и ориентирана, поне по времето на Филмър, към историческото минало. Той оказва нищожна съпротива на стройните логически построения, подкрепени с актуалността на либералната вълна от времето на Джон Лок. По друг начин стоят аспектите на този социално етичен конфликт на полето на социалната психология. Оказва се, че това не е обикновено историческо стечение на обстоятелства, застинало в традиционна нагласа, а генетичен код, зададен от нуждите на конкретната историческа епоха. Тези обстоятелства през хилядолетията са се натрупвали и формирали около ядрото на това сложно явление по еволюционен път- от първичния етап на мъжко доминиране чрез силата, през етапа на култивиране на занаятчийски и многобройни професионални умения, присъщи пак поради физиологически причини приоритетно на мъжа, до фазата на структурираната в държава социална общност от античен и средновековен тип доминирана отново от мъжа. Това са исторически факти, признавани в днешно време дори и от радетелите на феминизма и използвани, като основание за промяна, но с противоположен знак.

Кой са тези обстоятелства формирали едно такова статукво? Главното от тях е физическата сила, толкова важен фактор за оцеляване в суровите условия на „естествено състояние“ на изначалните общества на хората. Другата роля и проявление на физическото надмощие на мъжете се заключава във възможността чрез това надмощие те да доминират при формирането на всеки властови механизъм. Поради тази доминация по късно е станало неизбежно нейното мултиплициране и в другите обществени свери на живота, пряко произтичащи и свързани с властта- икономика, търговия, културен живот. Би ли могло да бъде структурирано античното или средновековното общество по друг начин? Не, поради смисловата идентичност между понятията физическо надмощие и властова доминация. Новото време идва на вълната на технологиите, които осигуряват сравнителен комфорт и независимост на един нов и разширяващ се прогресивно кръг от граждани, познаващи потенциала на техниката и разбиращи ясно ролята на позитивната наука за извеждане на социалната застиналост в динамика на ръба на революционния скок във всяка важна обществена сфера. В подобни условия половинчатата представа за света предлагана от патерналистите е безкрайно ретроградна в своята отдалеченост от смисъла на технологичния напредък. Технологиизирането на обществото съставлява своеобразна еманация на движението съзнателно причинено от общата воля на множество обединени в смисъла на целите си хора. От друга страна обаче то може да бъде видно и като отказ от хуманност и обричане на безславен край на цялостното човешко развитие като съзнателен процес доминиран винаги в историята от етични норми-мнение поддържано от Мишел Фуко. Конфликтът Лок-Филмър стои на тази плоскост.

От къде идва разколебаването и слабите моменти в глобалната теза на Лок по отношение на патернализма. Реализирани в рамките на общата борба с абсолютизма и модернизирането чрез конституционни проекти на доминиращите

световни държави, възгледите на Лок налагат по ефективен начин едно ново статукво. С течение на времето от това статукво произтичат множество базисни институти за съвременното конституционно право. Тяхното изкуствено налагане като мисловна конструкция предизвиква съпротива в дълбинните слоеве на общественото и индивидуалното съзнание базирани в голямата си част върху подсъзнателното и много по-малко върху свръх личностните свери на Аза. Общото избирателно право, ограничаващите дискриминацията правила, които въпреки огромната си вариативност от днешна гледна точка много често водят до деструктивизъм - хомосексуални бракове например; тоталният контрол над всички обществени свери биват изкористени до неузнаваемост от динамиката на съвременния живот. Техните уродливи проявления в настоящето са израз на невъзможността да се наложи матрица върху човешкото съзнание. На фона на този либерален крах недостатъците на патернализма изглеждат по скоро като носталгична ретро реалност.

Буржоазните революции променят кардинално структурата на властта в обществата възникнали на базата на новия конституционен ред. Не може да става и дума повече в страните от Нова Европа за абсолютна монархическа власт не ограничавана от нищо. Дори и съумелите да оцелеят след драматичните промени от това време монархии са коренно различни от монархиите предхождащи ги само с няколко десетилетия. Запазената пирамидална структура на властта е изоснови разнообразна с механизми, които да задвижат обмена на идеи. Тези идеи от своя страна причиняват реакция, като резултат на конкретно властово решение и като последица, водеща до промяна във вертикална посока.

Световното историческо развитие е много по-сложно от предвиденото в либералните доктрини не само на Лок. Неговата многоплановост и качествена стратификация обрисуват във всеки един исторически период един свят, стоящ далеч от пожелателната теза на Лок за единност в развитието на света. Нещо повече - икономическата изостаналост на болшинството народи от Европа, а като цяло и от другите континенти в зората на капитализма, а и днес връща процесите много преди тяхното състояние породило кризата на абсолютизма. При държавите „флагмани“ на конституционализма –САЩ, Великобритания и Франция се е породил един нов свят, изпълнен както никога до тогава с неравенство, различия и противопоставяне. „Естественото състояние на народите“, като модел от традиционни ценности и практики, е до голяма степен израз на една носталгия по нещо безвъзвратно отиващо си. Стремежът на просветителите, в това число и на Лок, да извлекат от недрата на това минало здравия смисъл на хуманизма, за да бъде приложен той в новите условия на всеобща ангажираност, отговорност, и участие на гражданите, сам по себе си е акт изпълнен с противоречия.

Патерналистичният модел не е само абсолютната монархия, доминирала хилядолетия наред държавното развитие на народите. Този модел всъщност е последица от нещо много по-дълбоко, което Лок умишлено пропуска, заради невъзможността то да бъде изречено и признато, поради диспропорцията, която това признание би причинило върху доктрината му. „Естественото състояние на народите“ винаги е пораждало в историята патерналистична структура на държавната власт, с нищожни изключения, която по-късно е била услужливо обяснявана от религията и народната култура с помощта на митологеми от типа на открития във водите на реките на живота младенец-бъдещ цар на племето. История сходна, както при древните шумери, така и при египтяните, юдеите и римляните. Към този най-близък до логиката на държавно-властовото генериране и трансформиране във времето сюжет, трябва да бъде прибавен и сюжетът на женската реализация чрез акта на раждането, явяващ се първичен тласък на случващото се в доминирания от мъжката първична сила свят, развиващ се по естествените закони. Андрогенното начало на човечеството има пряка връзка с божественото сътворение

на човешкия род, а патернализма е резултат не толкова на злонамерена властова, религиозна или друг вид манипулация, а хилядолетно позитивно наблюдение на реални процеси. От тази гледна точка остротата, с която Лок воюва с неумело изразената теза на Филмър е бляскаво сражение, опровергаващо един реален, но отминал свят, пророкуващо слухването на нещо ново, което обаче и до днешни дни остава нереализирано в пълнотата на своя замисъл.

Либерализма, превърнал се в основа и тласък за модерните конституционни модели съществува много често в наши дни по фарсов начин в слабо развитите икономически региони от света, където продължават да действат патерналистичните структури и механизми. Тази негова неефективност вероятно произтича от нереализирането на факта, че „естественото състояние“ е среда изискваща справяне с проблемите на враждебния материален свят, а култивирания условия на модерния свят са реалност постижима за ограничен кръг общества.

От тази позиция лесно може да бъде обяснен стремежа на народите от Европа, в това число и българския, да навакнат в развитието си изоставането си, появило се след края на буржоазните революции. Изоставане, съдържащо като причина в себе си два основни факта-първият е свързан с икономическата база, върху която стъпва новия държавно-политически скелет, а вторият касае дълбинния ценностен пласт на средновековния тип общество, от който трябва да бъдат извлечени соковете на нови, позитивно приложими ценности, най-общо формулирани от начеващата тогава конституционно-правна наука, като основни човешки права. Без да бъде променена първата част от тази сложна задача е било немислимо пристъпването към решаването на нейната втора част. Очевидно обаче това се е правило и то вероятно поради една единствена причина изразяваща се в следното: историческите процеси, свързани с всяка обществено-политическа промяна протичат стихийно и хаотично. Те могат да бъдат дирижирани посредством съзнателна воля в много малък процент от случаите. Дори и при наслагването на няколко подобни воли изкристализира най-чистата ситуация на хаотичност и непредвидимост. Кой би предположил, че след патетиката и трагизма на Френската революция, като крайна личностна реализация на властта ще се появи фигурата на един корсикански селянин, която ще запълни изпразнения от съдържание образ на кралската институция. Нещо повече, ще успее в дързновеното си начинание да реализира имперската мечта на французите по начин непознат в тяхната цялостна история като нация. Макар и обвиняван в елементарни комплекси Бонапарт успява освен във всичко друго и да разколебае патерналистичната идея до степен, от която тя няма да може да се прероди във Франция, въпреки множеството опити за реставрация, защото образът на любовника рицар, покорител на женските сърца и редом с това на многобройните народи от континента, е неизмерно по-витален от скучния, та макар и скромен в живота си аристократичен персонаж на последния френски крал преди революцията.

Ето и един друг пример, но с обратен знак, който касае конституирането на Третата българска държава. Най-бляскавият лидер на българската революционна емиграция в Румъния преди Освобождението- Христо Ботев е радикално настроен либерал-революционер, гениален поет и публицист, без това да е в противоречие с неговите традиционно консервативни и базирани на патернализма и семейството ценностни представи за доброто и значимото в света. Неговото житейско поведение наподобява революционната волност на бляскавите водачи от типа на Гарибалди, Наполеон, Мазарини. Той обаче изповядва революция кръвно свързана с патернализма, като житейска нагласа, без това да е недостатък или да има каквото и да е елемент на ретроградност.

Като цяло българският обществен и културен живот и до днес обитава териториите белязани от патернализма, като индивидуална и колективна нагласа. От тук до разминаването в очакванията ни от всяка среща с либералните идеи, а и

за крайния резултат от всяка новопоявила се социално-политическа идея, разстоянието е нищожно малко. Съхраняването на патерналистичната идея след нейния прибързано оповестен край от времето на двата трактата на Лок, бе осъществено в изключителен мащаб от обществата от тоталитарен социалистически тип в Източна Европа през XX век. Не е случайно и това, в никакъв случай само пародийно обръщение – „Тато“ към управлявалия 35 години абсолютен политически образ Тодор Живков. По подобен път у нас вървят всички следващи претенденти, амбицирани да реализират на нашата политическа сцена обещанията си за бащинска закрила и справяне с проблемите на обществото, разчитащи на лековерието и патерналистичния уклон на болшинството от нас. Обещания без покритие, без ангажимент за отговорност и разкаяние за стореното. Обещания разбира се се съдържат и в политическата реторика на либералния тип общества от Европа, но разликата е дълбоко смислова и тя се състои в липсващия у нас глобален конституционен институт на обществения договор. Още една от идеите занимавали пространно Джон Лок. Идея неразривно свързана и явяваща се логично продължение синтез, резултат от антитезата, която отхвърля патернализма, като ефикасен социално-политически модел, поне що се отнася до настоящето.

Същественният принос на учението на Лок се изразява най-вече във възможността да бъдат създадени такива условия на „толерантност“, които да са израз на търпимост към всяка мисловна позиция изразена по ненасилствен начин. Условия, в които политическите идеи загубват от блясъка на своята привлекателност или пък изгряват в светлината на новите очаквания на хората, често възродени като добре забравена мъдрост от минали времена. Нестихващо противоборство на идеи водещо до ново развитие.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Лок, Дж. , Опит върху човешкия разум, С. , 1972

[2] Лок, Дж. , Два трактата за управлението, С. , 1996

За контакти:

Веселин Гръцманов, докторант в юридически факултет на Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел. : 0890 235946, e-mail: jewelvesso@yahoo.com

Докладът е рецензиран.